

Водотика С.Г.

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІОСОФІЮ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ ПОЧАТКУ ХХ ст.

На початку ХХ ст. вітчизняна історіографія переживала теоретико-методологічну кризу - чи зміну методологічної бази, але про терміни не сперечаються, а домовляються - яку не варто оцінювати однозначно. Криза була проявом рефлексії науки на соціально-політичного середовища й відображала труднощі наукового пізнання на цьому етапі історії самої науки. Гносеологічне підґрунтя кризи обумовлювалось необхідністю перегляду панувалих тоді у світовій науці позитивістських підходів. У кінці ХІХ ст. позитивізм, який свого часу сприяв оформленню соціального знання в науку, виявив свою обмеженість щодо пізнання минулого, ідеться про постановку неокантіанською філософією нових проблем історичного пізнання (сутність різниці природничих і соціальних наук, ідеальне як знаряддя осягнення минулого тощо), які й викликали зміну парадигми історичної науки [1, с. 21 - 22]

Позитивізм (а саме його ідеї були основою праць найвидатніших українських істориків того часу) не у повній мірі враховував специфіку історичних досліджень, особливо функціонування історичної науки як соціального феномену та активну роль самого вченого у процесі дослідження. Внаслідок серед вчених поширились як тяжіння до абсолютизації закономірностей суспільного поступу, так і уявлення про хаотичність і випадковість розвитку історії на фоні усвідомлення необхідності обґрунтування загальнолюдських цінностей гуманізму.

Симптоматичним є ставлення до кризи російських істориків. Перші згадки про кризу не мали негативного відтінку, пов'язувались із сутністю позитивізму і висловлювали впевненість у позитивних наслідках модернізації методологічної складової історичного знання. Після лютого 1917 р. дослідники тлумачили кризу як світоглядний конфлікт між ідеалізмом та матеріалізмом щодо існування законів історії й розвал теорії прогресу. За радянської влади вчені-позитивісти, які пішли на зближення з марксизмом, воліли тлумачити кризу в річищі не ідейно-методологічного протистояння, а в плані труднощів підготовки узагальнюючих праць. Інша група істориків подала розширене трактування кризи, зводячи її до загальної кризи культури і вбачаючи вихід на шляхах заміни раціональних методів дослідження ірраціональними.

Національна історіографія до 1917 р. разом із світовою наукою долала кризу. З утвердженням радянського режиму вона мусила шукати власні відповіді на нагальні проблеми історичного пізнання, а після погрому ці проблеми були відкинуті майже на 80 років.

Отже, виникнення, розвиток і спроби подолати кризу були обумовлені гносеологічними чинниками. Внаслідок відбулися суттєві корекції. у методологічній засадах, з'явилися нові й модернізувались старі наукові напрямки і школи. Доцільною уявляється така періодизація кризи (при її розробці враховані надбання російської історіографії - див.: 2, с. 32)

I етап - кінець ХІХ.- початок ХХ ст. : виникнення кризи й перші спроби альтернативних позитивізму концепцій;

II етап - 1917-1928рр.: подальший розвиток кризи, вироблення власних методологічних підходів з урахуванням європейських і національних традицій та радянських соціально-політичних реалій;

III етап – 1929 середина 1930 – х років: спроба подолання кризи шляхом силового нав'язування марксизму в більшоветську – сталінському варіанті і відмови від надбань вітчизняної та світової традицій поступу історичного знання.

В цій розвідці буде подано аналіз першого етапу процесу модернізації теоретико – методологічної бази досліджень українською національною історіографією з кінця ХІХ ст.. до 1917р.

Криза спіткала й інші вітчизняні соціальні науки. Поскільки історія є лише частиною соціального знання, то побіжний огляд здобутків і прорахунків інших гуманітарних наук дозволить чіткіше зрозуміти розвиток національної історіографії.

Так, в українському літературознавстві спостерігався криза позитивістських підходів, що привело до подальшого розвитку провідної історичної школи в традиційному народницькому і модерновому неонародницькому напрямках. Вчені-літературознавці виявили тяжіння до провідних європейських шкіл передусім до культурно-історичної. На початок 1920-х років українське літературознавство прийшло з декількома школами і напрямками, але подальший пошук нових концептуальних підходів (зокрема, "реставрувати" О. Потебню) був припинений на початку 1930-х рр. [3, с. 76 - 154].

В умовах напівколоніального статусу України політична економія розвивалась в руслі загальноросійських традицій. Особливості були пов'язані з більшим європейським впливом та оригінальною проблематикою. Зокрема, йдеться про своєрідність сприйняття ідей соціалізму і

кооперації з урахуванням відмінностей політичного, соціально-економічного і національного положення в Україні. Це, між іншим, дозволило прискорено подолати розрив із західною політекономією й досягти неабияких успіхів у перші десятиліття ХХ ст.

Політекономія впливала на історіографію у двох напрямках. По-перше, у науковій спадщині М.Туган-Барановського, Р.Орженцького, Є. Слущького, П.Ляшенка та інших вчених поважне місце посідали історико-економічні дослідження. По-друге, політекономисти успішно долали однобічність моністичних підходів, активно використовували соціальні та психологічні засади у з'ясуванні економічних проблем і тим самим збагачували методологію соціальних досліджень у цілому [4, с. 6 - 37].

Українська культурологія початку ІХ ст. розвивалась майже синхронно з європейською, визначала проблематику в руслі інтелектуального життя Європи, прямувала до визначення суті культурно-цивілізаційного типу нації, і систематизації відомостей щодо системи історичних цінностей українського народу.

Так, українські культурологи використовували міфологічний, антропологічний, культурологічний та інші методи аналізу, що дозволяло культурологам розробляти загальнотеоретичні і більш конкретні проблеми - національна традиція і оновлення культури, детермінованість культури національним психологічним типом тощо. Інакше кажучи, культурологія до певної міри слугувала лабораторією для різних напрямків і шкіл української історіографії. Зокрема, одеський історик Д. Біциллі через призму історії культури проаналізував історію історичної науки. Культурологічний підхід дозволив поставити і певним чином вирішити ряд актуальних і для сьогоденної науки питань про взаємозв'язок менталітету та історіографічної традиції, тенденції розвитку культурної та історичної думки, співвідношення загальнолюдського і національного у певних типах історичної свідомості. [5, с. 119]

Та повернемося до змісту першого періоду кризи в історичній науці. Українська національна історіографія традиційно була жорстко включена до суспільно-політичного розвитку, що пояснюється політизованістю історичного знання в умовах бездержавності. Тому парадигма історичного знання розвивалась синхронно з провідними суспільно-політичними традиціями. З цієї точки зору перша третина ХХ ст. уявляє певну єдність, змістом якої була боротьба (чи співіснування) провідних суспільно-політичних традицій - народницької, націонал-державницької, марксистської та імперської.

Народницька концепція, фундаторами якої були М.Костомарова В.Антонович, остаточно сформувалась а українських умовах на рубежі ХІХ - ХХ ст. Зasadничим її постулатом було зосередження основної уваги на вивченні соціальної, й побутової історії народу та наслідків боротьби за їх реалізацію, а дослідження інших проблем вважалось другорядним. Природно, що в працях істориків цього напрямку, зокрема, синтетичних, були й інші сюжети. Але будь-яке явище, в тому числі поступ української державності, аналізувались під кутом реалізації народних прагнень і впливу на становище народних мас. Отже абсолютизація інтересів народу, прихильність до будь-якої опозиції, та активна боротьба з державним насиллям - характерна риса народницького напрямку на рубежі ХІХ-ХХ ст., до якого належали В.Антонович, М. Гушевський, О.Єфіменко, Д.Яворницький, Д. Багалій, М.Довнар-Запольський, П. Голубовський та інші провідні історики.

Вони особливу увагу приділяли тим подіям та періодам, коли народ активно виступав на захист своїх інтересів - козаччина, гайдамаччина, опозиція Запорожжя Гетьманщині і т.д. При цьому відсувались на другій план або ігнорувались прояви державотворення, боротьби гетьманів за незалежність, концепція української державності взагалі.

Основою їх політичного світогляду була ідея народоправства, яка була нібито органічно притаманна українському народу і яку йому необхідно повернути, поставивши її у центр політичного і соціального життя. Відповідно все те, що не відповідало цій ідеї, сприймалося негативно. Зрозуміло, що ця загальна схема не залишалась статистичною і, як будь-яка схема, вона не відображає розмаїття поглядів істориків народницького напрямку.

Зокрема, принципово важливим є поступове складання розуміння окремішності української історії. М.Костомаров, В.Антонович, М.Драгоманов та інші дослідники у той чи інший спосіб усвідомлювали самодостатність вітчизняної історії та її відмінність від історії Росії чи Польщі, що чітко фіксується першими історіографічними студіями О.Лазаревського, М.Василенка, М.Грушевського. Таким чином, саме в межах народницького напрямку на базі позитивізму здійснилась власна рефлексія національної історичної науки, що свідчило про її достатньо високий теоретичний розвиток і пристойний рівень інституціональної самовизначеності. [6, с 29 - 30]

Народницький напрямок мав декілька шкіл і течій, причому його прихильники поступово доповнювали його концептуальний доробок. Так, М. Костомаров синтезував історичні, етнографічні, психологічні та культурницькі підходи. Сучасні дослідники твердять про започаткування ним народно - державницьких відходів шляхом поєднання народництва з державництвом [7, с. 66]. При певній

парадоксальності цих думок не підлягає сумніву, по-перше, певна умовність зарахування значних істориків до певного напрямку чи школи. Крім того, у творчості М.Костомарова заперечується імперський принцип державотворення і міститься зародок інших напрямків та шкіл.

Дійсно, історики-народники на рубежі XIX - XX ст. не відмовлялися від вивчення історії державності на відповідних засадах. Скажімо, М.Грушевський у 1394 р. визнавав необхідність вивчення політичної історії залежно від міри відповідальності "народному ґрунту" [8, с. 37 - 38] З часом він пройшов еволюцію у бік поєднання "народницьких" (як відхідний пункт) і державницьких підходів, причому негативне ставлення до держави, спрямоване перш за все проти російської монархії, не завадило йому боротися за незалежну Україну. Наголосимо, що "пізній" М.Грушевський репрезентував демократично-республіканські державницькі концепції, які не походили на інші державницькі ідеї, в тому числі й на монархічні. Це далеко не завжди враховують дослідники.

Найбільший внесок у формування ідейного і фактографічного обґрунтування народницького напрямку зробили гурток "Киевская старина" на чолі з О.Лазаревським, М.Грушевський з львівською школою, та інші дослідники. Але у вирішальній мірі його зміст і характер визначала київська документальна школа В.Антоновича. Його історіософська позитивістська концепція дозволила розпочати синтетичний етап у висвітленні історії України. На відміну від попередників, В.Антонович був вихованим не на російській, а на польській і французькій культурі. "Він був, - підкреслює М. Брайчевський, - перший справжній європеєць у вітчизняній історіографії, що підніс її над тим провінціалізмом, в якому вона потерпала досі"[9, с. 9]. Проте орієнтація вченого на західноєвропейську наукову думку не була беззастережною, він критично переосмислював здобутки західного соціального знання.

В. Антонович, як і його школа, та вся позитивістська історіографія, надзвичайно збагатили джерелознавчу базу досліджень - було розширено коло історичних джерел (до хронік, мемуарів та актів додано відомості археології, етнографії, антропології та численних спеціальних історичних дисциплін - нумізматики, геральдики, сфрагістики тощо) і запроваджено їх жорстку критику. В плані методології вчений зробив перші кроки щодо подолання обмеженості за рахунок використання деяких інших концепцій, зокрема соціальної психології.

В.Антонович створив першу українську наукову історичну школу. Його учні - О.Девизький, Д.Багалій, М. та О. Грушевські, І.Линниченко, В.Ляскоронський та інші - поклали початок вивченню окремих історичних областей і створили осередки по всій Україні (Харків, Львів, Одеса, Ніжин). Його традиції до кінця 1920-х років мали значний вплив на національну історіографію, ідеться про провідну роль учнів В.Антоновича в історіографічному процесі, про енциклопедичність знань, увагу до джерелознавства та археології, активну розбудову наукових товариств, жорсткий документалізм, першочергове вивчення соціальної історії, намагання впливати на формування історичної свідомості суспільства, увага до вивчення історії сусідніх народів, намагання створити узагальнюючу історію України, започаткування ряду вадливих проектів (історико-географічний словник України, наприклад) [див 10]

Іноді в літературі йдуться про певну меншовартість народницького напрямку порівняно з більш модернова плідними - державницьким, соціологічним тощо. Проте такий підхід не можна вважати науковим через ігнорування принципу історизму. Зокрема, йдеться по-перше, про сам факт постанови національної історичної науки завдяки діяльності народницького напрямку; по-друге, - для свого часу він був і модерновим, і плідним. Наостаннє, народницький напрямок не був чимось застиглим, він еволюціонував шляхом власної рефлексії

Так, лише після розмежування "народниками" української і російської історії почалось формування наукових напрямків і шкіл вітчизняної історіографії. Вони зв'язали в єдину концепцію всю історію українського народу і накопичила величезну кількість фактажу, що склало підмурок для виникнення наступних напрямків. Зокрема, прихильники народницького напрямку чимало зробили для вивчення історії української державності, відкинувши ідею її запозичення. Народницьким напрямком було узагальнено надбання всього українознавства, що дозволило визначити методологічні, методичні та тематичні пріоритети. Скажімо, йдеться про гармонійне поєднання всесвітньої і національної історії, використання загальноновизнаної у європейській історіографії періодизації всесвітньо-історичного процесу, застосування елементів цивілізаційного підходу тощо [див. 11].

Отже, народницький напрямок не мав жорстких рамок, сприяючи постанові української історіографії як органічної єдності ряду альтернативних підходів. Скажімо, в Одесі у працях "народників" визрівали елементи й інших парадигм, зокрема державницької і марксистської [12, с. 81]. Та й сам факт появи в Одесі осередку української історіографії пов'язаний з істориками київської школи В.Антоновича - І. Линниченком, П.Івановим, О.Грушевським.

Інакше кажучи, українська історіографія далеко не випадково на базі філософії позитивізму виявила "раціональну і раціоналістичну" (за вдалим висловом Я.Дашкевича - див. 13, с. 100) лінію розвитку з

критичним ставленням до минулого і гіперкритичним ставленням до джерел. Тому позитивізм у "знятому" виді був присутній у працях 1920-х років і, по-друге, "революційне" відкидання позитивізму далеко не завжди означає абсолютне благо для історичної науки.

Проте необхідність зміни парадигми історичного знання на початку ХХ ст. стала очевидною, доказові нотатки з цього приводу зробив Б. Ключевський у своєму щоденнику 25.02.1903 р. "Законы истории ... связь причин и следствий - это понятия, взятые из других наук... Законы возможны только в науках физических, естественных. Основа их – причинность, категории необходимости. Явление человеческого общежития регулируются законом достаточного основания, допускающим ход дел и так, и этак, и по – третьему, т. е. случайно. Для историка это безразлично. Для него важно не то, отчего что произошло, а что в чем вскрылось, какие свойства проявили личность и общество при известных условиях..." [14, с. 325 - 326]

Така ситуація різко посилила інтерес провідних науковців до теоретичних проблем. Так, з початку ХХ ст. в університетах викладання теорії історії стало обов'язковим, посилилась увага до вивчення історії громадської думки, історіографії, теоретичного джерелознавства. В Одеському університеті, наприклад, читали непересічний і для наших часів курс "Історія історіографії" [15, с. 168 - 170]. Відповідно посилювався пошук щодо альтернативних позитивізму концепцій історичного пізнання.

Українська історіографія на початку ХХ ст., як і все соціальне знання, поступово опановувала соціологічні підходи. Скажімо, творчість Е. Дюркгейма (частина його праць була опублікована в Росії) справила величезний вплив на українознавство. Йдеться, зокрема, про багатофакторний аналіз, аполітичність і об'єктивність знання, увагу до взаємовідносин індивіда і суспільства, вправне використання структурно-функціонального аналізу, ідея щодо необхідності вивчення соціального життя як самостійної і самодостатньої сфери суспільства.

Серед істориків одним з перших прихильників Е. Дюркгейма став М. Грушевський, який уже у 90-х рр. ХІХ ст. вважав ідеї французького соціолога "ноюю теорією пізнання" [16, с. LVII - LVIII], а у 1903 р. називав себе "істориком-соціологом" і особливо високо оцінював можливості порівняльної соціології. Інший видатний історик початку ХХ ст. Д. Багалій теж поділяв основні положення "соціологічно-позитивістського напрямку, що виглядає цілком логічним. Соціологічні підходи не протирічили, а скоріше доповнювали і розвивали позитивістські. В основі обох знаходиться реальний (інакше кажучи, позитивний) феномен соціальної дійсності. В цьому сенсі не дивним було те, що протягом першої чверті ХХ ст. саме неопозитивізм посідав провідні позиції у соціологічних підходах і в соціологів зокрема. Це передбачало переднім вивчення звичних для "класиків позитивістів" макросоціальних явищ - їх соціальних зв'язків, взаємодії, соціальних стосунків тощо. В цьому світлі зрозумілою є гносеологічна передумова перемоги у 1930-ті роки надзвичайно поширених у марксистській літературі позитивістських і натуралістичних трактувань суспільних явищ, що вело до біологізації та механіцизму. Внаслідок історичної закономірності по суті були зведені до механістичного розуміння причинності, необхідності й повторювальності, до заперечення випадковості й до заміни (чи підміни) причинного зв'язку суто функціональним.

Набули певного поширення і соціально-психологічні підходи до аналізу історичних подій, наприклад, Б. Модзалевський при вивченні Хмельниччини звернув увагу на повсякденне життя українців, їх психологію і коло інтересів, особливості соціальних стосунків [17, с. 215]

Радикальна течія суспільно-політичної думки, що виступала за державну самостійність України і відкидала орієнтацію на Росію, мала обмежений вплив на історіографію, трансформувалась у течію державницького напрямку вже у 1920-і роки поза межами УСРР.

Значно більший вплив на дослідників мали різні варіанти лібералізму, традиції відстоювання політичних свобод та парламентського конституціоналізму. Федеративної побудови держави. Ліберальні дослідники (вони склали абсолютну більшість українських істориків) не сприймали набираючих силу марксистських підходів. Вони добре розуміли історичну приреченість революційних шляхів покращення життя людей, критично аналізуючи філософські та соціологічні засади марксизму.

В Україні вчені-гумантарії різко заперечували фетишизації істмату і намаганням шукати детермінацію суспільних явищ тільки в економічній сфері, спроби виключити із кола причинності духовні та юридично-правові відносини. Українські історики відкидали претензії марксистів на відкриття законів суспільного розвитку. Наукове співтовариство в цілому поділяло європейську формулу "назад до Канта" [18, с. 218]

Історики особливу увагу звертали на метод історичного матеріалізму, проголошений марксистами єдиною наукою для пояснення всіх історичних подій та визначення шляхів розвитку людства. Віддаючи належне марксистському методу (зокрема, за увагу до аналізу соціально-економічних процесів, вправне використання системності), дослідники підкреслювали обмеженість економічного детермінізму і класового підходу, неприпустимість монізму і визначення людини виключно як продукту середовища.

Українські історики розуміли, що найбільш продуктивні підходи в історичній епістемології можливі в річищі немарксистських підходів, зокрема філософії неокантіанства.

Дійсно, дослідник завжди має справу не з безпосередньою історичною реальністю як такою, а з певною її реконструкцією. Вона складається з саморефлексії вченого, рефлексії науки і суспільства, тобто дослідник у певній мірі є творцем предмету власного дослідження. В цьому сенсі вже молодий В.Ключевський зауважив, що марксо-гегельянська схема історії є штучним і безплідним витвором, який веде до "мертвящего фаталізму" і "консерватизма", не залишаючи місця для людини як такої [19, с. 189 - 194]

Навіть прихильників марксизму в Україні відрізняло від його ортодоксів розуміння соціальної об'єктивності в аналізі суспільних явищ, відхід від механістичного економічного детермінізму під впливом досягнень філософії, соціального і природничого знання, врешті самої тогочасної дійсності. До того ж відповідно до гуманістичних світоглядних концепцій української наукової спільності, що склалися під впливом демократичних традицій боротьби за національне і соціальне визволення українського народу, людина розглядалася більшістю істориків як найважливіший критерій історичного процесу.

Прихильників марксизму серед українських істориків було небагато. Скажімо, його одеський адепт Є. Щепкін виявляв йому прихильність у курсах соціологів та методології історії [20, арк. 201]

Бездержавність України і політична завантаженість української історіографії привели до того, що найвідомішим серед історіографічних напрямків першої третини ХХ ст. став державницький, його утвердження не було випадковим. Так, М. Костомаров почав застосовувати при розгляді державного життя українського народу деякі здобутки європейської політичної науки. В методологічному (точніше, політологічному) плані предтечею державницького напрямку можна вважати М. Драгоманова, який піддав критиці принципи народницького напрямку. Найбільше значення для формування державницького напрямку суспільно-політичної думки мали визначення в межах конституціоналізму примату політики і ролі держави в суспільному житті, ідея еволюції політичної системи як засобу проведення широких політичних реформ, обґрунтування орієнтації на західні цінності як основи прогресу в Україні, нарешті соціалізм як засіб поліпшення долі трудящих, принципи національного самовизначення [21, с. 9 - 24] та деякі інші положення політичної доктрини М. Драгоманова. Проте його вплив на національну історіографію не слід перебільшувати, поскільки, як влучно підмітив О. Прицак, творчість М. Драгоманова слід вивчати в координатах "імперсько-російського конституціоналізму, з якого Драгоманов вийшов і на дальший розвиток якого мав вирішальний вплив" [22, с. 7]

На рубежі століть у деяких працях українських істориків з'явилися окремі елементи державницького підходу, хоча їх вплив на історіографічний процес сучасниками і дослідниками оцінюється неоднозначно. Більш симптоматичним був поступовий відхід учнів В. Антоновича від його радикалізму в оцінці українського державного життя на початку ХХ ст. досить значна частина істориків еволюціонувала в бік державництва під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку історіографічного процесу. Останнім і практично вирішальним політичним фактором, який буквально "підштовхнув" до утвердження державницького напрямку в національній історіографії, стала поразка національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. [23, с. 124]

Очевидно, що зародження державницького напрямку пов'язано з формуванням нової суспільної традиції - традиції боротьби за незалежну українську державність. Разом з тим продовжувала існувати інша суспільна традиція - традиція на перебування України в складі Росії у тій чи іншій формі. Взаємодія цих суспільних традицій визначала появу певних напрямків чи течій в українській історіографії. Саме життя поставило перед історіографією завдання досягнути майбутнє України у світлі історичного минулого української державності, поскільки орієнтація на Росію себе не виправдала.

Аналіз історії науки був не менш красномовним. Навіть кращі представники російської науки в Україні не йшли далі певного компромісу що до української державності. Скажімо, відомий дослідник історії російського права М. Владимирський-Буданов, працюючи 40 років в Україні та очолюючи Історичне товариство Нестора-Літописця, заснував наукову школу "за-хідноруського права" і створив оригінальну концепцію так званого західноруського права, його ідеї стали ідейним і науковим джерелом для дослідження історії держави і права України учням та послідовниками М. Владимирського - Буданова, М. Максименко, І. Малиновським, М. Василенком.

В цілому ж на початок 1920-х років кількість істориків, які займалися вивченням історії України, була недостатньою через орієнтацію дослідників на російську історію [24, с. 99 - 100] Типовим прикладом може бути школа (чи просто учні) М. Довнар-Запольського - яскравого представника школи В. Антоновича. Вони спочатку займалися переважно російською історією чи працювали в межах російської історіографії, і лише у 1920-і роки значна частина учнів М. Довнар-Запольського перейшли до лав

української національної історіографії – Н. Полянська - Василенко, П. Клименко, Б. Базилевич, П. Курінний.

Утвердження нової суспільної традиції (самостійницької, державницької за змістом) і нового напрямку с соціальних наук обумовлено також дією нового, загальнонародного етапу українського національного відродження (90-ті роки XIX ст.-1917 р.).

На Східній, підросійській, Україні умови існування для української науки були гірші порівняно із Західною Україною, але й тут було створено чимало осередків національної історіографії - Українське наукове товариство, осередки в Київському (попри його загальну українофобію), Харківському (більш ліберальному) і навіть в Одеському, а також у Ніжині, Полтаві, Чернігові, Катеринославі. Найважливішу роль відіграли громадські установи - УНТ, ХІФТ, ОТІС, учені архівні комісії [25, с. 31 - 34]

Підсумовуючи викладене у підрозділі зазначимо, що на період кінця XIX. - початку XX ст. (дехто з дослідників відносить де до "перших десятиліть XX ст. - див.: 26, с. 7) припадає остаточна інституалізація української національної історіографії. Де було обумовлено піднесенням українського національно-визвольного руху, усвідомлення українством себе суб'єктом політики, формуванням державницької суспільної традиції, піднесенням національної самосвідомості, засвоєнням європейських наукових надбань, відділенням української науки від російської, успіхами народницького напрямку, створенням мережі наукових осередків, створенням синтетичних праць виробленням концепції українського історичного процесу, появою наукових шкіл, увагою до методологічних та історіографічних проблем, успіхами у формуванні спеціальних історичних дисциплін - в першу чергу історіографії як свідцтва самовизначення, саморефлексії та завершенням її професіоналізації та інституалізації історичної науки як соціального феномена.

Цей процес співпав у часі з гносеологічною кризою (усвідомленням обмеженості позитивізму й народництва та пошуком нових резервів осягнення істини на шляхах неокантіанства, соціологізму, державництва), що мало неоднозначні наслідки. З першого погляду це ніби ускладнювало остаточне самовизначення національної історіографії. Проте методологічна криза, яка сприймалася ученими на фоні успіхів і поразків національно-визвольних змагань, сприяла прискоренню остаточній інституалізації української національної історіографії, вимагаючи від науковців критичного переосмислення ролі і значення історичної науки в суспільному поступі власних досягнень і прорахунків. Цей складний і суперечливий, але в цілому важливий і плідний етап історії української національної історичної науки проходив в межах традиційної схеми: суспільна традиція - науковий напрямок – наукова школа - дослідник. Внаслідок були створені надійні підвалини піднесення національної історіографії у 1920-і роки.

В першу чергу мова йде про поступове осягнення природності для історичної науки існування альтернативності - в плані і суспільних традицій, і наукових напрямків, і наукових шкіл через плюралізм методологічний, концептуальний врешті рещт. В цілому українська національна історіографія розвивалась в межах основних тенденцій розвитку суспільно-політичної думки в Україні - народництва, націоналізму, комунізму, лібералізму, консерватизму, державництва, На початок 1920-х років в українській історіографії домінували неонародницькі постулати на фоні зародження державницького і марксистського напрямків.

По-друге, національна українська історіографія набула всіх основних рис науки як соціального феномену - мала предмет і метод дослідження, фундаментальні наукові досягнення, наукове співтовариство (соціум) і науково-організаційні структури, систему підготовки кадрів (систему репродукції), канали формальної і неформальної комунікації - систему видання наукових праць, наукову періодику, організація конференцій (скажімо, археологічні з'їзди), отже українська історіографія на початок 1920-х років знаходилась на світовому рівні.

Література

1. Таран Л. В. Французька історіографія (70 – ті роки XX ст.). – К.: Вища школа, 1991 – 103с.
2. Рамазанов С. П. Методологический кризис в российской историографии начала XX века: сущность и основные этапы. – Томск, 1995. – 457 с.
3. Наєнко Л. Українське літературознавство: школи, напрями, тенденції. – К.: Наукова думка 1997 – 192 с.
4. Горкіна Л. П. Нариси з історії політичної економії в Україні (остання третина XIX – перша третина XX). – К.: Наукова думка 1994. – 242с.
5. Попова Т. Н. Из истории Новороссийского университета: П.М. Бицилли // Одеса – 200. Матеріали міжнародної науково – практичної конференції присвяченій 200 – річчю мита – Одеса, 1994 – ч. II. – с. 118 – 120.
6. Колесник І.І. Українська історіографія в контексті національного відродження України: спроба періодизації // Історія і теорія історичної науки та освіти. Харківський історіографічний збірник. – Харків: ХДУ, 1995 – Вчення 1, с. 23 – 32.

7. Пінчук Ю. А. Про історичну концепцію М. І. Костомарова та його погляди на особу Б. Хмельницького // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали п'ятох Всеукраїнських історичних читань. – Київ – Черкаси, 1995. – с. 66 – 69.
8. Винар. Найвидатніший історик України М. Грушевський (1866 – 1934): у 50 – ліття смерті: – Б. М.: Сучасність, 1985. – 120 с.
9. Брайчевський М. Європеець рідної історії // Україна. 1989 - № 44, 45.
10. Киян О. І. Життєвий і творчий шлях В. Б. Антоновича // Український журнал – 1991. - №2. – с. 64 – 76.
11. Див. : Марценюк І. Концепція всесвітньої історії М. Грушевського і сучасна історіографія // Вісник НАИ України . – 1996 - №2. – с. 82 – 87; Великий Українець: матеріали з життя та діяльності М. Грушевського – К.; 1992. с. – 481.
12. Першина А. з. Научные школы одесских историков украинистов // Одесса – 200. Матеріали міжнародної науково – теоретичної конференції. – Одеса, 1994. ч. II. - с.80 – 82.
13. Дашкевич Я. Р. Спорные вопросы дипломатической практики Древней Руси // История СССР. – 1991. - №4. – с. 100 – 112.
14. Ключевский В. О. Дневники и дневниковые записи. 1903, 25 (февраль) // Ключевский В. О. Сочинения – М.: Мысль, 1990. – I – IX. с. 325 – 327.
15. Попова Т. Н. Историография в системе исторического образования в Новороссийском университете (2 пол. XIX – начало XX вв.) // Тезисы второй областной историко – краеведческой научно – практической конференции. – Одесса 1991. - с. 168 – 170.
16. Прицак О. Історія М. Грушевського // Грушевський М. Історія України – Русі: К. : Наукова думка 1991. с. – XL, - LXXXIII.
17. Коваленко О. Б. Визвольна війна українського народу XVII ст.. у науковій спадщині В. Л. Модзалевського // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали п'ятих всеукраїнських читань. Київ – Черкаси, 1995. – с. 231 – 215.
18. Горський В. С. Історія української філософії. – К. : Наукова думка, 1997. – 286 с.
19. Ключевський В. О. Письма молодого Ключевського // Ключевський В. О. Сочинения. I – IX. – с.. 189 – 194.
20. Державний архів Одеської області ФФ. 45. Он. 4. Спр. 2709, Сер. 201 – 205.
21. Потульницький В. А. Історія української політології (Концепція державності в зарубіжній історико – політичній науці). – К.: Либідь, 1992. – 232 с.
22. Прицак О., І. Лисяк – Рудницький як вчення // Сучасність. – 1986. - №4. – с. 3 – 14.
23. Шульженко Ф. П., Наум М. Ю. Історія вчень про державу і права – К. : Юрінком, 1997. – 192 с.
24. Вернадский В. И. Дневники 1917 – 1921 (октябрь 1917 – январь 1920) К.: Наукова думка 1994. – 271 с.
25. Гермайзе О. Праця Київського Наукового Товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України // Україна. – 1929. – січень – лютий. с. 34 – 37.
26. Колесник І. І. Українська історіографія: дисциплінарний та мовний статус // Джерелознавчі та історичні проблеми історії України. Мова науки. Термінологія: збірник наукових праць: Дніпропетровськ: ДДУ, 1997, - с. 5 – 10.